

Moderné technológie chovu zvierat vytvárajú úplne odlišné podmienky prostredia, než aké sú vo voľnej prírode, alebo v tradičných chovoch. Často sa používajú nevhodné riešenia individuálneho a skupinového ustajnenia, obmedzuje sa životný priestor. Zvieratá nemajú možnosť prejavíť svoje prirodzené správanie, preto naopak často zaznamenávame správanie abnormálne. Problémom je najmä zmenšenie plochy na odpočinok, ale aj obmedzenie priestoru pri kŕmení. Umelo sa vlastne medzi zvieratami vyvoláva súťaživosť. Neprijemné je pre zvieratá tiež zavádzanie cudzích zvierat do ustálenej skupiny, alebo ešte horšie, a to je miešanie skupín. Všetky tieto stresy spolu s častým vyrušovaním zapríčineným nepremyslenou prevádzkou maštale vedú k zvýšeniu agresivity a novému tvoreniu vzťahov nadradenosti a podradenosti.

Pre zvieratá je kritickým štádiom vnútro maternicový vývin, pretože vonkajšie vplyvy môžu mať na jedinca veľmi negatívny dopad. Zistilo sa, že záťaž počas gravidity znižuje hmotnosť narodených potomkov, ale aj rast v neskoršom období. Všetci už zo zdravotníckej osvety tieto skutočnosti poznáme, ale že to tiež tak isto pôsobí aj u zvierat, si niekedy nie sme ochotní uvedomiť. Aj časté vyrušovanie a vytváranie nestabilného sociálneho (spoločenského) prostredia matiek počas gravidity má dopad na správanie potomkov. Pri laboratórnych zvieratách chovaných v nevhodných podmienkach ustajnenia sa dokázalo 5 typov neuróz: nadmerná alebo nedostatočná pohyblivosť, stereotypie (často sa opakujúce rovnaké pohyby, ktorými si zvieratá kráti čas), nadmerná vystrašenosť a ľakavosť, hryzenie sociálnych partnerov. Prenatálne (pred narodením) stresované zvieratá preukazujú zníženie exploračného (prieskumného) a hravého správania a majú porušenú schopnosť učenia, spoločenského, sexuálneho a materinského správania.

Obmedzenie pohybu spôsobuje problémy pri prispôbovaní sa zvierat na zmeny prostredia. A nielen to. Pamätníci si možno spomenú na pokusy VÚŽV Nitra zo sedemdesiatych rokov, kedy sa skúšalo klietkové ustajnenie jalovíc a dojníc. Myšlienka bola jednoduchá, dojnica sa bude automaticky pohybovať na vozíku k miestam kŕmenia, dojenia a čistenia. Teda bez možnosti vlastného pohybu, zato s obrovskou úsporou ľudskej práce. Technicky to bolo vyriešené, ale na našu hrôzu sme zistili, že dojivosť sa rapídne znižovala od prvej do tretej laktácie, kravy vyprodukovali v porovnaní s kontrolnou skupinou z voľného ustajnenia menej až o 1 000 kg mlieka za laktáciu. Tento negatívny výsledok zamedzil v pokračovaní vývoja takto zameraných ustajnení.

To bolo na úvod vysvetľovania, čo je to pohoda. Musíme si uvedomiť, že pohodu zvierat tvorí vlastne splnenie nárokov a potrieb. Termín pohoda je v anglicky hovoriacich krajinách známy ako welfare alebo well-being, v nemecky hovoriacich ako Wohlbefinden. Anglický výraz welfare sa hojne používa v našej odbornej literatúre. Ale keď pre to máme vlastný výraz, prečo nie po slovensky? O tejto problematike sa frekventovane píše od roku 1965, kedy bola vo Veľkej Británii zriadená komisia na ochranu práv zvierat pod vedením Prof. Brambella. Niektorí vedci totiž upozornili na trýznenie a mučenie zvierat, chovaných v nevhodných podmienkach, v klietkach, v prehustenom priestore. Podnet dala kniha Ruth Harrison: Animal machines (Zvieracie stroje).

Závery Brambellovej komisie (1965): pre dobrú pohodu musí mať zvieratá 5 slobôd: Slobodu od smädu, hladu a podvýživy, slobodu od diskomfortu zaručenú vhodným prostredím, včítane prístrešku a pohodlného miesta pre odpočinok, slobodu od bolesti, poranení a chorôb, slobodu k vyjadreniu normálneho správania, zabezpečením dostatočného priestoru a spoločensva zvierat rovnakého druhu, slobodu od stresu zabezpečením podmienok, ktoré vylučujú neustále utrpenie.

Druhýkrát sa pozornosť ľudí upriamila na pohodu zvierat v 70-tych rokoch. Vtedy sa v západnej Európe, Japonsku, USA a Veľkej Británii začali rozvíjať rozličné smery poľnohospodárstva chrániace prírodu. Majú rôzne názvy: alternatívne, ekologické, biologické, prirodzené, biologicko-dynamické, organicko-biologické. Tento druh hospodárenia je charakterizovaný šetrným vzťahom k prírodným zdrojom a krajine, systém chovu zvierat sa prispôsobuje ich prirodzenému spôsobu života. V myslení typickom pre európsku civilizáciu sa chápal doposiaľ vzťah človeka a prírody celkom opačne. Človek a príroda sa jednoznačne oddeľujú. Človek je v pozícii tvora nadradeného prírode a príroda je iba zdroj látok nevyhnutných k životu človeka vo forme výrobného prostriedku. Človek necíti žiadnu morálnu zodpovednosť voči prírode, ktorá je tu len k uspokojovaniu jeho potrieb. Toto dovoľuje ničiť zeleň v záujme sceľovania polí, používať jedovaté látky bez ohľadu na voľne žijúce živočíchy, chovať domáce a hospodárske zvieratá v podmienkach hraničiacich niekedy s týraním. V zmysle už spomenutých etických princípov sa musíme k zvieratám správať dobre všade, nielen v podnikoch s alternatívnym poľnohospodárstvom. Zvieratá by mali mať vždy pohodu (welfare).

Pohoda je široký termín, ktorý obsahuje fyzický a mentálny (duševný) stav cítenia sa. Je to stav jedinca vzhľadom k úsiliu vyrovnáť sa s prostredím, alebo inými slovami - komplexný stav psychického a fyzického zdravia, pri ktorom je zviera v harmónii s prostredím.

Pohoda je stav, ktorý sa môže dynamicky meniť a musí byť skúmaný komplexne. Pre hodnotenie pohody sa používa viac metód. Základom je skúmanie či sú splnené nároky a potreby zvierat. Niektorým potrebám zvierat rozumíme lepšie než iným a preto môžu byť splnené, zatiaľ, čo o druhých možno ešte ani nevieme a objavujú sa až po dlhodobom výskume.

Potreby živočíchov sú v poradí podľa ich relatívnej sily (fyziologické, bezpečnosti, správania). Najsilnejšie potreby sú fyziologické, vrátane primeranej výživy a tolerantného teplotného prostredia. Keď sú tieto požiadavky uspokojené, nasleduje fyzická bezpečnosť a oslobodenie od strachu a úzkosti. Fyziologické potreby sú v podstate dobre pochopené a sú primerane napĺňované. Potreby bezpečnosti sú chápané horšie a venuje sa im aj menej pozornosti. Potreby správania (behaviorálnym) väčšinou ešte dobre nerozumíme, a tak nemôžeme vedieť, či sa im vychádza alebo nevychádza v ústrety. Pre vytvorenie pohody zvierat by mali byť po celý čas splnené všetky fyziologické, bezpečnostné a behaviorálne potreby.

Fyziologické potreby

Sem zaraďujeme potreby výživy, požiadavky na prostredie a udržanie dobrého zdravotného stavu. Nedostatok alebo nadbytok jedného z fyziologických faktorov (napríklad príliš vysoké dávky jadrových krmív) môže vytvoriť stres a odozvy zvierat na stresory môžu ovplyvniť jeho produkciu. Zo všetkých potrieb zvierat nie je ani jedna lepšie pochopená než požiadavky výživy. Odporúčania výživy sú tak vyšpecifikované, aby zodpovedali aj genetickým faktorom a vplyvom prostredia (environmentálnym). Priame a nepriame klimatické vplyvy prostredia na zdravie a produktivitu hospodárskych zvierat sú známe už dlho. Ale až teraz sa im usilujeme vytvoriť vhodné teplotné, svetelné, mikrobiálne a sociálne (spoločenské) prostredie. Veľa zvierat je stresovaných alebo usmrtených vplyvom nepriaznivých teplôt. Môžu podľahnúť búrke v dobe neprítomnosti ošetrovateľov, v lete môže zlyhať ventilácia, čo spôsobí, že teplota prostredia sa zvýši na smrteľnú hranicu.

Potreby ochrany a bezpečnosti stoja na druhom mieste v navrhnutej hierarchii potrieb zvierat. Je samozrejmé, že fyzická krutosť je nehumánna. Zlé ľudské ošetrovanie zvierat sa spadá do 2 kategórií: týrania a zanedbávania. Týranie nazývame aktívna krutosť (ako napr. bitie zvierat). Zanedbávanie (ignorovanie potrieb zvierat) sa vzťahuje k pasívnej krutosti. Je to napríklad, keď je zvieratú odoprená základná fyziologická potreba ako krmivo, voda, zdravotná starostlivosť alebo príbytok. Týranie a zanedbávanie sa neobjavujú často, keď sa však objavujú, nesmú byť tolerované.

V poľnohospodárstve sa venuje potrebám bezpečnosti zvierat menej času než fyziologickým potrebám, hoci nevšímavosť v tomto ohľade môže zapríčiniť zranenie alebo smrť.

Potreby správania

Tretia trieda potrieb hospodárskych zvierat zahŕňa požiadavky na správanie. **Zvieratá by mali mať možnosť prejavit' prirodzené, normálne správanie, ktoré je charakteristické pre daný druh** v prostredí, ktoré zviera nijak neobmedzuje, s dostatkom pohybu, bez vyrušovania, s možnosťou pohodlného odpočinku na mäkkom podklade, v spoločenstve zvierat rovnakého druhu na dostatočne veľkom priestore. Pri hovädzom dobytku je takáto možnosť napríklad na pastve, alebo vo voľnom kotercovom ustajnení s bohatou podstielkou, či na hlbkej podstielke. V chove ošípaných je to tiež pasterbný chov alebo ustajnenie v podstielanej maštali a možnosťou ísť kedykoľvek do mäkkého, bahňitého výbehu. Charakteristickým prejavom prirodzeného správania ošípanej je totiž váľanie v bahne a rytie v zemi. Keď jej to ustajnenie neumožní, napríklad v koterci s pevnou podlahou bez podstielky, je frustrovaná (sklamaná) a začne sa u nej prejavovať náhradné správanie. Tieto prejavy sú väčšinou škodlivé a nazývame ich tiež ako abnormálne správanie. Keďže sa toto správanie väčšinou často opakuje, nazývame ho aj stereotypným. Udáva sa, že abnormálne správanie je spôsobované tromi základnými príčinami:

- a) vyrovnávanie sa s chudobným prostredím, ktoré obsahuje len minimálne stimuly (napríklad bezpodstielkový chov)
- b) je to prejav vyvolaný trýznením
- c) je to spôsob zabíjania času, keď sa zviera nudí

Najpodrobnejšie študované stereotypie hospodárskych zvierat sú hryzenie ohrád kotercov a boxov ošípaných a vzájomné vyciciavanie hovädzieho dobytku.

Ako stanoviť dobrú pohodu? Pohodu hospodárskych zvierat nemôžeme určovať podľa odhadu mentálneho (duševného) utrpenia, pretože stále ešte nie sme schopní takýto stav odmerať. Preto pre stanovenie pohody musíme brať do úvahy všetky možné fyziologické, imunologické, anatomické a produkčné (úžitkovosť) znaky (indikátory), ale aj etologické (správanie) prejavy stresu a úzkosti. Je obtiažné u zvierat stanoviť bolesť. Bolesť je vnímanie stimulov pomocou nervového systému a ťažko sa dá odmerať. V experimentálnych podmienkach sa to robí hodnotením intenzity hlasových projevov zvierat (vokalizácia). Sú známe pokusy s kastráciou kančiekov. Zistilo sa však, že ciciaky intenzívne kvičali aj pri predstieranej kastrácii, kedy sa výskumník len dotýkal semenníkov tupým skalpelom. Rozdiel bol aj pri rôznych spôsoboch fixácie, najväčšia hlasová reakcia sa zaznamenala počas držania prasiatok na chrbte.

Stále však platí, že hodnotenia zdravotného stavu, plodnosti a úžitkovosti sú najspoločnejšími ukazovateľmi vzťahu medzi hospodárskymi zvieratami a prostredím. Skúsený chovateľ väčšinou môže poznať na prvý pohľad, či je zviera v dobrej alebo zlej pohode. Svedčí o tom kondícia, kvalita srsti, pokojné správanie.

Na exaktný odhad pohody sa používajú fyziologické a behaviorálne metódy. **Fyziologické** sú založené na hypotéze, že pohoda je stav bez prítomnosti stresu, alebo len s miernym stresom. Vplyvy stresu môžu byť fyziologicky zamerané, a to skúmaním neurochemických a neuroendokrínologických reakcií na úrovni mozgu, alebo zmonitorovaním znakov aktivácie buď sympaticko-adrenomodulárneho systému na základe rýchleho uvoľňovania katecholaminov adrenalínu a noradrenalínu, alebo osi hypothalamus-hypofýza-nadobličky, ktorá zahŕňa uvoľňovanie glukokortikoidov. Množstvo stresu, ktoré zviera vníma, zjavne závisí nielen od intenzity a trvania vplyvov, ale aj od psychického a fyziologického stavu a predchádzajúcich skúseností, podobne ako tomu je u ľudí. Spoločnejšou metódou je meranie frekvencie tepu. Sú zdokumentované pokusy s odstavom teľaťa od kravy. Výrazne sa zvýšila rýchlosť rytmu srdca matky. Samozrejme, že takýto zásah je sprevádzaný bučaním matky aj teľaťa, čo už je prejav správania, čiže behaviorálnych, respektive etologických metód. Práve správanie poskytuje veľmi užitočné informácie týkajúce sa pohody zvierat. Keď sa správanie individua odlišuje od normy, znamená to, že niečo nie je v poriadku.

Behaviorálne (etologické) metódy môžu byť rozdelené do dvoch kategórií: porovnanie správania zvierat v prirodzených podmienkach so správaním v prostredí, kde môže byť pohoda riziková a preferenčné testy, v ktorých si zvieratá môžu vybrať sami prostredie, či ošetrovanie alebo krmivo, ktoré im vyhovuje. Pre zaujímavosť, v súčasnosti používame preferenčnú metódu na VÚŽV Nitra pre hodnotenie optimálnej veľkosti pôrodného koterca kráv. Nastávajúca matka si má možnosť vybrať buď koterec s plochou 9 m² alebo 20 m².

V praktických podmienkach sa nedá vždy ideálna pohoda dosiahnuť. Hovoríme o zlatej strednej ceste, čo znamená, že dochádza k určitému kompromisu s ekonomikou podniku. Prechodne trvajúce stresory sú niekedy ospravedlniteľné, pretože vedú k dlhodobej pohode. Napríklad už samotná fixácia kravy v klietke na úpravu paznechtov je krátkodobým stresom, avšak vynechanie tohoto zásahu vytvára dlhodobý stres s ťažkými následkami pre zdravie, úžitkovosť a samozrejme pohodu.

Hoci spoločnosť tradične akceptuje určité procedúry ako napr. zaobchádzanie počas transportu, vakcinovanie, niektoré iné bežné praktiky sú polemickejšie (ako napr. odrohovanie dobytky a kastrácie samcov všetkých druhov). Tieto štandardné poľnohospodárske metódy môžu byť žiaduce, pretože zlepšujú vzťah zvierat proti svojim druhom v skupine. Ale toto musí byť v rovnováhe s bolesťou, krvácanosťou a rizikom infekcie. Ďalej sa musí rešpektovať, že niektoré prostredia, v ktorých sú zvieratá chované, zvyšujú hladinu agresie, buď kvôli nadmerne veľkosti skupiny, vysokej hustote zvierat v priestore alebo postrádaniu miest, kde by sa mohli schovať. Preto by sa mohlo v niektorých prípadoch používať zdravšie prostredie, aby sa odstránili niektoré traumatické procedúry. Tak je to napríklad v ekologickom (alternatívnom či organickom) chove zvierat. Procedúry, ktoré majú potlačiť vážnu, zraňovaciu agresiu, by mali byť rozumne zavedené u zvierat, kým sú mladé a malé. Len tak sa môžu používať ľahšie obmedzenia a minimalizovať trauma a bolesť. Je samozrejmé, že zhoršená pohoda vyvolaná priamym stresom, alebo strachom, pôsobí negatívne na úžitkovosť.

Starostlivosť o zvieratá a teda umožnenie im mať dobrú pohodu, má smerovať k naplneniu ich potrieb. Z toho vyplýva, že musíme tieto požiadavky poznať, chápať ich a promptne odstraňovať nedostatky. To by malo byť krédom prevádzkovateľov v modernom chove zvierat.